

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology
Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2020. Vol. 3(28). Issue 1, pp. 81–92

doi 10.15421/26200107

<http://www.uha.dp.ua>

УДК 94(477):347.9]»1941/1944»

**«Розплата за зрадництво»: спроби
 соціальної інтеграції колишніх
 працівників місцевої поліції
 гебітскомісаріату «Біла Церква»
 Райхскомісаріату «Україна»
 в повоєнне радянське суспільство
 (друга половина 40-х – 50-ті рр.
 XX ст.)**

О. М. Гончаренко

Доктор історичних наук, професор

ORCID: 0000–0002–8882–6397

Researcher ID: AAC-1919–2020

oleksijghoncharenko@gmail.com

*ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний
 педагогічний університет імені Григорія
 Сковороди»,*

*вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав,
 Київська область, Україна, 08400*

Анотація. *Мета статті* – виявлення форм і засобів соціальної інтеграції колишніх поліцейських гебітскомісаріату «Біла Церква» в повоєнне радянське суспільство. *Методи дослідження:* аналітико-синтетичний, історико-хронологічний, порівняльно-історичний, логічний. *Основні результати та наукова новизна:* уперше детально проаналізовано форми й методи соціальної інтеграції колишніх поліцейських гебітскомісаріату «Біла Церква» в радянське суспільство. *Практичне значення:* у процесі дослідження з'ясовано типові моделі соціальної

інтеграції осіб, які в умовах окупації з різних життєвих обставин стали на шлях зрадництва, але, зазнавши невдачі, намагалися повернутися до мирного життя. *Оригінальність дослідження* ґрунтується на виявленні та аналітико-синтетичному опрацюванні раніше невідомих архівних джерел радянських спецслужб. *Тип статті:* дослідницька. *Основні результати:* на прикладі окремо взятого адміністративного району Райхскомісаріату «Україна» (далі – РКУ) розглянуто проблему соціальної інтеграції колишніх працівників місцевої поліції в повоєнне радянське суспільство. На системному рівні з'ясовано форми й методи соціальної інтеграції осіб, які у воєнну добу, виконуючи вказівки німецької влади, здійснювали реалізацію основних напрямів нацистської окупаційної політики. Виділено типові моделі поведінки колишніх поліцейських у повоєнний період. Наведено приклади кримінального провадження щодо осіб, які служили в місцевих правоохоронних органах гебітскомісаріату «Біла Церква». Установлено факти помилок слідчих радянських спецслужб як системи НКДБ, так і КДБ. На прикладі конкретних життєвих доль сформульовано висновок про вибірковість репресивних заходів щодо колишніх поліцейських з боку радянських правоохоронних органів.

Ключові слова: окупація, поліцейський, гебітскомісаріат, спецслужби, кримінальне провадження, вирок, військовий трибунал, спецперевірка, покарання.

Надійшла до редколегії 03.03.2020

Прорецензована 05.04.2020

Рекомендована до друку 06.05.2020

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology
Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2020. Vol. 3(28). Issue 1, pp. 81–92

doi 10.15421/26200107

<http://www.uha.dp.ua>

УДК 94(477):347.9]»1941/1944»

**«Расплата за предательство»:
 попытки социальной интеграции
 бывших работников местной
 полиции гебитскомиссариата
 «Белая Церковь»
 Рейхскомиссариата «Украина»
 в послевоенное советское общество
 (вторая половина 40-х – 50-е гг.
 XX ст.)**

А. Н. Гончаренко

Доктор исторических наук, профессор

ORCID: 0000–0002–8882–6397

Researcher ID: AAC-1919–2020

oleksijghoncharenko@gmail.com

*ГВУЗ «Переяслав-Хмельницький
 державний педагогічний університет
 імені Григорія Сковороди»,*

ул. Сухомлинського, 30, г. Переяслав,

Київська область, Україна, 08400

Аннотация. *Цель статьи* – исследование форм и методов социальной интеграции бывших полицейских гебитскомиссариата «Белая Церковь» в послевоенное советское общество. *Методы исследования:* аналитико-синтетический, историко-хронологический, сравнительно-исторический, логический. *Основные результаты и научная новизна:* впервые детально проанализированы формы и методы социальной интеграции бывших полицейских гебитскомиссариата «Белая Церковь»

в советское общество. *Практическое значение:* в процессе исследования выделены типичные модели социальной интеграции лиц, которые в условиях оккупации с разных жизненных обстоятельств стали на путь предательства, но, потерпев неудачу, пытались вернуться к мирной жизни. *Оригинальность исследования* базируется на выявлении и аналитико-синтетической обработке раньше неизвестных архивных источников советских спецслужб. *Тип статьи:* исследовательская. *Основные результаты:* на примере отдельно взятого административного района Рейхскомиссариата «Украина» (далее – РКУ) рассмотрено проблему социальной интеграции бывших работников местной полиции в послевоенное советское общество. На системном уровне определены формы и методы социальной интеграции лиц, которые в военный период, исполняя приказы немецких властей, производили реализацию основных направлений нацистской оккупационной политики. Выделены типы моделей поведения бывших полицейских в послевоенный период. Наведены примеры применения уголовного наказания лиц, служивших в местных правоохранительных органах гебитскомиссариата «Белая Церковь». Установлены факты ошибок следователей советских спецслужб как системы НКВС, так и КГБ. Сформулирован вывод о избирательности репрессивных мероприятий по отношению к бывшим полицейским со стороны советских правоохранительных органов.

Ключевые слова: оккупация, полицейский, гебитскомиссариат, спецслужбы, уголовное производство, приговор, военный трибунал, спецпроверка, наказание.

Поступила в редколлегию 03.03.2020

Прорецензирована 05.04.2020

Рекомендована в печать 06.05.2020

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology
Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2020. Vol. 3(28). Issue 1, pp. 81–92

doi 10.15421/26200107

<http://www.uha.dp.ua>

LCC DK4429–4442

**«Retribution for betrayal»: attempts
of social integration of former
employees of the local police of the
Gebitskommissariat «Bila Tserkva»
at the Reichskommissariat Ukraine
into post-war Soviet society**

O. M. Honcharenko

Sc. D. (History), Professor

ORCID: 0000–0002–8882–6397

Researcher ID: AAC-1919–2020

oleksijghoncharenko@gmail.com

*State Higher Educational Institution
«Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical
University named of Hrihoriy Skovoroda»,
30 Suhomlinskogo avenue, Pereyaslav,
Kyiv oblast, Ukraine, 08400*

Abstract. *The purpose of the article* is to identify the forms and means of social integration of former police officers of the Bila Tserkva Commissariat in the post-war Soviet society. *Methods of research:* analytical-synthetic, historical-chronological, comparative-historical, logical. *Main results and scientific novelty:* Forms and methods of social integration of the former police commissioner of Bila Tserkva in the Soviet society for the first time are analyzed in detail. Practical importance: The study identifies typical

models of social integration of people who, in the context of occupation from different circumstances, embarked on a betrayal path, but failed and tried to return to a peaceful life. *The originality of the study* is based on the identification and analytical and synthetic processing of previously unknown archival sources of the Soviet special services. *Article Type:* research. *Main results:* the problem of social integration of former local police officers into post-war Soviet society is considered as an example of a separate administrative district of the Reichskommissariat Ukraine (hereinafter – the RKU). At the system level, the forms and methods of social integration of people who, during the war, followed the instructions of the German authorities and carried out the main directions of the Nazi occupation policy are clarified. The typical behavior models of former police officers in the post-war period are highlighted. Examples of criminal proceedings against people who served in local law enforcement agencies of Bila Tserkva gebitskommissariat are given. The facts of mistakes of the investigative Soviet special services of the NKDB and the KGB system are established. On the example of specific life destinies, the conclusion is drawn about the selectivity of the repressive measures against former police officers by Soviet law enforcement agencies.

Keywords: occupation, policeman, gebitskommissariat, intelligence agencies, criminal proceedings, the verdict, the military court, the special checks, punishment..

Received 03.03.2020

Reviewed 05.04.2020

Accepted 06.05.2020

Постановка проблеми. Друга світова війна та період гітлерівської окупації України були тяжким випробуванням, яке в черговий раз випало на долю нашого народу. Українське суспільство, зазнавши окупаційної насильницької більшовицької модернізації періоду 1918–1941 рр., виявилось розколотим: частина населення проявляла свою прихильність до радянських цінностей і активно їх захищала, а інша, навпаки, вимушено чи цілком усвідомлено перейшла на бік Німеччини. Обидві групи були в очевидній меншості. Більшість же місцевого соціуму проявляла аморфність, намагаючись вижити у складній системі координат нацистського окупаційного режиму. Подібні явища не є унікальними. Майже аналогічні події відбуваються й сьогодні в окупованих районах Донбасу та Криму.

Україна, загарбана військами Німеччини, була поділена на дві зони. Найбільшою з них став РКУ. Північно-східні райони становили ВЗО. Звісно, що без створення розгалуженого місцевого поліційного апарату, установи якого охоплювали всю окупаційну зону, гітлерівці не змогли б налагодити ефективну економічну експлуатацію місцевого соціуму; реалізувати на практиці окремі завдання підготовки майбутнього (у разі перемоги Німеччини у війні) масштабного колонізаційного проєкту переселення німців Райху на обезлюднену й біологічно (расово) виснажену територію України; фізично ліквідувати чи принаймні нейтралізувати учасників (серед них і гіпотетичних) руху Опору та своїх принципово расових ворогів, якими, за нацистською ідеологією, були євреї. Але після війни на колаборантів чекали неабиякі загрози, зокрема розправа з боку спецслужб відновленого радянського режиму, осуд місцевого соціуму. Тому не мало частина з них намагалася уникнути покарання та інтегруватися в радянське суспільство або, евакуювавшись разом із німецькою адміністрацією, продовжити життя в еміграції. Зазначимо, що так само буде здійснюватися й порятунок тих, хто зрадив Україні й сьогодні перебуває на службі у відповідних структурах окупованих районів Донбасу та Криму. Тому аналіз форм і засобів соціальної інтеграції колишніх колаборантів є актуальним завданням. До того ж, проведення наукового пошуку (на прикладі одного гебітскомісаріату) дозволяє більш конкретизовано й детально репрезентувати одержані результати.

Історіографія. Проблема функціонування органів місцевої поліції, підпорядкованих адміністраціям РКУ та військової зони окупації (далі – ВЗО), останнім часом набуває актуальності. Цьому сприяє й відкритість джерел, насамперед матеріалів архівно-слідчих справ, які зберігаються в ГДА СБУ. Тому на сьогодні маємо досить широке розмаїття

публікацій, центральним предметом яких визначаються різні форми співпраці місцевого населення та радянських військовополонених у структурах поліційних формувань як РКУ, так і ВЗО. Сучасні дослідження цих проблем репрезентовані напрацюваннями І. Дерейка (Дерейко І. І., 2012), Б. Зека (Зек, Б., 2013), В. Нахмановича (Нахманович, В., 2007), І. Тарнавського (Тарнавський, І., 2017), О. Клименка та С. Ткачова (Клименко, О., Ткачов, С., 2012), І. Ковальчука (Ковальчук, І., 2018), В. Шайкан (Шайкан, В., 2005), Р. Шляхтича (Шляхтич, Р., 2018). Певні аспекти оперативно-розшукових заходів радянських спецслужб щодо виявлення колишніх поліцейських розглядають В. Шайкан (Шайкан, В. 2012) та С. Гула (Гула, С., 2018). В окремих публікаціях розкрито й практичну діяльність Білоцерківської поліції в знищенні та переслідуванні єврейського населення міста й району (Бурлака, С., 2012, Бурлака, С., 2018). Проте поза полем зору сучасних дослідників продовжують перебувати конкретні життєві долі колишніх поліцейських, які після визволення території країни намагалися інтегруватись до радянського повоєнного суспільства.

Мета статті – виявлення форм і методів соціальної інтеграції колишніх поліцейських гебітскомісаріату «Біла Церква» в повоєнне радянське суспільство.

Джерела. Основу джерельної бази становлять проаналізовані історіографічні джерела та матеріали архівно-слідчих справ, які виявлені в Галузевому державному архіві Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). Більшість архівних джерел використано вперше, зокрема, це протоколи допитів колишніх поліцейських, свідків подій, тексти вироків військових трибуналів, висновків наглядових інстанцій.

Виклад основного матеріалу. Біла Церква була захоплена німецькими військами 16 липня 1941 р. і перебувала в окупації до 4 січня 1944 р. Передбачалося, що цей регіон буде переданий у підпорядкування адміністрації РКУ. Проте остаточне формування німецької цивільної управлінської системи відбулося в грудні 1941 р. До того часу верховну владу представляла ТВА, репрезентована фельдта ортскомендатурами. Генеральний округ «Київ» було створено лише в грудні 1941 р. Офіційно ж керівник гебітскомісаріату «Біла Церква» приступив до виконання своїх службових обов'язків 1 січня 1942 р. До цієї управлінської структури входили Білоцерківський, Сквирський, Рокитнянський, Узинський, Володарський і Велико-Половецький райони Київської області (Гончаренко О., 2006, с. 32–34).

Місцеві управлінські структури (міські, районні та сільські управи), так само, як і допоміж-

на поліція, були створені ортскомендатурою, яка дислокувалася в Білій Церкві. Станом на грудень 1941 р., тобто на час передачі відповідних територій у підпорядкування цивільній адміністрації РКУ, у Білій Церкві нараховувалося 85 поліцейських. З часом їх кількість збільшувалась, досягнувши в 1943 р. 350 осіб (Следственное дело по обвинению Томасевич М. В. ..., 1944, арк. 25, 31).

Отже, робота гебітскомісаріату «Біла Церква» розпочалась у січні 1942 р. На той час у результаті більш як п'ятимісячної роботи військової адміністрації було створено не лише структури місцевої влади, а й проведено комплекс заходів, спрямованих на упокорення українського соціуму та винищення єврейського населення. Звісно, що не останню роль у реалізації основних напрямів окупаційної політики відігравали місцеві поліційні формування. Та вже восени 1943 р. працівникам місцевої поліції довелося «турбуватися» про своє майбутнє. До регіону наближався фронт, і ці люди розуміли, що радянська влада нікого не пробачить, а тому їм доведеться відповідати за свої дії.

Зазначимо, що відразу ж після відновлення радянської влади і фактично до останніх днів існування комуністичного режиму в СРСР спецслужбами здійснювалися активні оперативні заходи з розшуку колишніх колаборантів. Час від часу суспільству повідомляли про арешти й судові процеси над виявленими німецькими посібниками. Тобто на певний час ці люди доволі успішно змогли інтегруватися в радянський соціум. Але все ж «минуле» за ними таки прийшло і їм довелося відповідати за скоєні злочини.

Звісно, що основною формою порятунку поліцейських стала їхня евакуація разом із відступаючими німецькими установами, що відступали. Зазвичай їх зараховували до різноманітних поліційних структур, у складі яких вони й продовжували службу. Але все ж частина поліцейських не бажала евакуюватися на захід і прагнула інтегруватися в місцевий соціум, обираючи ті місця України, де ніхто не знав про їхнє «окупаційне» минуле. Саме так учинив останній начальник поліції Білої Церкви М. Томасевич. На певний час він зумів осісти в Житомирі. Та вже у вересні 1944 р. його було виявлено й заарештовано. Вироком судового трибуналу до колишнього останнього начальника Білоцерківської поліції було застосовано вищу міру покарання (Следственное дело по обвинению Томасевич М. В. ..., 1944, арк. 404). На жаль, радянського слідчого не цікавило, яким чином підсудний зумів декілька місяців прожити у відвойованому радянськими військами місті. М. Томасевич народився в цьому регіоні. Тому, можливо, хтось із родичів чи знайомих допомагав йому вижити. Але ми

не маємо підстав для однозначних відповідей стосовно цього. Можемо лише стверджувати, що колишній начальник Білоцерківської поліції не зміг або ж не побажав відступити разом із німецькою адміністрацією.

А от першому начальнику Білоцерківської поліції Ф. Ляценку пощастило більше, ніж М. Томасевичу. На певний час він зумів інтегруватися в радянський соціум. Та все ж розплата знайшла і його. У липні 1954 р. було заарештовано Ф. Ляценку, який проживав у м. Жданові (тогочасної Сталінської області), нині – Маріуполь. Відповідно до анкетних даних, заарештований обіймав посаду начальника планово-виробничого відділу кораблебудівної верфі. Він був двічі одружений. Перша дружина та діти залишились проживати в Білій Церкві, а от друга дружина (молодша на 10 років) мешкала разом із ним у Жданові (Следственное дело по обвинению Ляценка Ф. К. ..., 1954, т. 1, арк. 4, 9). Стосунків із попередньою сім'єю він не підтримував. У будь-якому разі всі ці роки дружина не володіла інформацією про його особисту долю. З її слів, перед утечею з Білої Церкви він із нею навіть не попрощався (Следственное дело по обвинению Ляценка Ф. К. ..., 1954, т. 2, арк. 16, 19).

Ф. Ляценко, зумівши втекти з Білої Церкви, дібрався до Вінниці. Після вступу до міста Червоної армії він зміг одержати довідку про звільнення від військової служби, після чого виїхав на роботи з відновлення Дніпрогесу (Следственное дело по обвинению Ляценка Ф. К. ..., 1954, т. 2, арк. 53). Потім Ф. Ляценко зумів дістатись Донбасу й певний час працював на шахті. Згодом він переїхав до Жданова. Новий паспорт, ще в 1944 р., одержав на основі старих документів, довідки військкомату про звільнення від військової служби, а в 1950 р. ще й зумів оформити нове свідоцтво про народження (Следственное дело по обвинению Ляценка Ф. К. ..., 1954, т. 1, арк. 26–30).

Дозволимо собі зазначити, що в цьому випадку радянське слідство діяло некомпетентно й недбало. Процесуальні дії провадив виконувач обов'язків слідчого однойменного відділу управління КДБ при Раді Міністрів УРСР по Київській області майор Касьяненко. Старший слідчий відповідного управління капітан Синько діяв майже аналогічно, хоч він і встановив факт служби Ф. Ляценка в поліції в період серпня 1941 – травня 1942 рр. (Следственное дело по обвинению Ляценка Ф. К. ..., 1954, т. 1, арк. 100). Ми володіємо даними, що до їхніх «рук» потрапив реальний злочинець, адже в той період, коли Ф. Ляценко обіймав посаду начальника Білоцерківської поліції, у місті проводились масові акції знищення єврейського населення.

Перший факт убивства дітей уже розстріляних євреїв, а за іншими даними – вихованців єврейського дитячого будинку зафіксований саме в Білій Церкві. Сталось це в середині серпня 1941 р. До того ж, під час виникнення суперечки з військовим командуванням керівник зондеркоманди 4 а П. Блоббель відмовився розстрілювати дітей. За німецьких карателів цю акцію було проведено саме місцевою поліцією (Гончаренко, О., 2006, с. 33, 34).

Ф. Лященко увесь час намагався довести, що він обіймав посаду заступника начальника поліції. Він стверджував, що першим начальником Білоцерківської поліції впродовж двох тижнів був О. Єльшин, якого звільнили за грабунки населення. З його слів, після цього керівництво поліцією перейшло до вже згаданого М. Томасевича, а він був усього лиш його заступником (Следственное дело по обвинению Лященко Ф. К. ..., 1954, т. 1, арк. 32, 33). Насправді ж Ф. Лященко після зняття О. Єльшина й обійняв відповідну посаду начальника поліції. Місто було окуповане 16 липня 1941 р., тобто він приступив до виконання керівних обов'язків уже на початку серпня 1941 р. і лише наприкінці 1942 р. передав службові повноваження М. Томасевичу. Про те, що саме Ф. Лященко влітку та восени 1941 р. був начальником (а не помічником) Білоцерківської поліції, зазначали й свідки (Следственное дело по обвинению Лященко Ф. К. ..., 1954, т. 2, арк. 146).

Отже, слідчий мав можливість, використавши матеріали архівно-слідчих справ на вже засуджених поліцейських Білої Церкви, ідентифікувати посаду, яку обіймав обвинувачений. Звісно, що керівництво місцевої поліції не мало службових повноважень на ухвалення рішення щодо розстрілів євреїв, але увесь склад поліції залучався як до виконання суто технічних функцій, так і до безпосередніх розстрілів.

Під час проведення слідчих дій була допитана й друга дружина Ф. Лященко. З її слів, вони познайомились у 1945 р. На той час він працював в управлінні шахти № 12 «Краснодонвугілля». Вони одружились у 1948 р., після чого виїхали в Сніжнянський район Сталінської області, а звідти – до Жданова. Про злочинне минуле свого чоловіка жінка інформацією не володіла. Для неї він придумав легенду про перебування в евакуації, службу в армії, поранення та демобілізацію. Він навіть запитував у дружини, якій довелося перебувати в окупації, про поведінку німців. Узагалі ж Ф. Лященко вів замкнений спосіб життя, його ніхто не відвідував, і він сам нікуди не виїздив (Следственное дело по обвинению Лященко Ф. К. ..., 1954, т. 1, арк. 285–287).

У результаті проведеного слідства відбувся судовий процес, вироком якого Ф. Лященко було

засуджено всього лиш до 7 років позбавлення волі, з обмеженням у правах строком на три роки (Следственное дело по обвинению Лященко Ф. К. ..., 1954, т. 1, арк. 302). Фактично колишньому поліцейському вдалося ввести слідчих в оману і врятуватися від застосування до нього більш суворих правових санкцій. «Вибірковість» оголошених військовими трибуналами вироків вражає. У цей же час до колишніх рядових поліцейських, яких судили в цьому ж регіоні, застосувалися 25-річні терміни ув'язнення, а то й вища міра покарання. До того ж, слідчі володіли інформацією про масові розстріли єврейського населення, які відбувалися саме в той час, коли Ф. Лященко виконував обов'язки поліцейського керівника. Але слідчий не звернув на ці факти жодної уваги.

Так само, як і Ф. Лященко, немало колишніх поліцейських також не збиралися повертатися до рідних домів, знаючи про неодмінне покарання. Наприклад, 22 грудня 1951 р. у будинку однієї з мешканок с. Тадані Кам'яно-Бузького району Львівської області був затриманий І. Ясиновий. При собі мав автоматичну зброю. Уже наступного дня він зізнався, що в період окупації служив в Узинській поліції рядовим поліцейським. Але пізніше І. Ясиновий підтвердив, що був начальником районної поліції. Слідство з'ясувало, що до цього району він прибув під час евакуації німецьких установ і лише 5 травня 1951 р. змушений був перейти на нелегальне перебування. Разом із ним на квартирі місцевої мешканки проживали його дружина та четверо дітей. Напередодні затримання він вирішив відвідати сім'ю й заночувати на горищі будинку. Був виявлений працівниками районного відділу МДБ під час проведення обшуку (Следственное дело по обвинению Ясинового И. Е. ..., 1952, арк. 2, 3, 14, 63).

Зазначимо, що до травня 1951 р. І. Ясиновий разом із сім'єю проживав у с. Тадані цілком легально. Але працівники районного відділу МДБ щось запідозрили й вирішили дізнатися про причини його проживання в селі. Саме після виклику в райвідділ МДБ, побоюючись, що там уже відомо про його «злочинну діяльність», І. Ясиновий і перейшов на нелегальне перебування. Після цього він планував разом із сім'єю виїхати в одну зі східних областей СРСР, де його ніхто не знав, і влаштуватися на роботу. Очевидно, не маючи відповідних коштів, він чекав, коли місцевий колгосп розрахується з його дружиною. І. Ясиновий свідчив, що виїжджати самостійно без сім'ї не бажав, оскільки при майбутній переписці з дружиною міг бути виявлений співробітниками районного відділу МДБ.

Перебуваючи на нелегальному становищі, І. Ясиновий мешкав у лісі. Їжу ж йому приносила

дружина, із якою він попередньо домовлявся про місце зустрічі. Господарка квартири, де мешкало подружжя, також володіла інформацією про його відвідування дружини.

Цілком очевидно, що І. Ясиновий зумів досить непогано інтегруватися в тогочасний соціум. Слідство з'ясувало, що певний час із ним проживав і його рідний брат Василь. У 1948 р. його призвали до військової служби, і рідні брати навіть вели письмову переписку. Після демобілізації В. Ясиновий не планував повертатися до брата. В одному з листів він повідомив про наміри виїхати до одного з міст Донбасу.

Вироком трибуналу Київського військового округу від 29 березня 1952 р. І. Ясинового було засуджено до вищої міри покарання – розстрілу (Следственное дело по обвинению Ясинового И. Е. ..., 1952, арк. 23, 41, 42, 48, 60, 61, 404).

У березні 1951 р. було заарештовано О. Гришко, яка обіймала посаду слідчого Сквирської районної поліції. До війни працювала вчителем хімії в одній із міських шкіл. На певний час змогла легалізуватися в м. Чернівцях, працюючи заступником директора ботанічного саду (Следственное дело по обвинению Гришко О. З. ..., 1946, арк. 1, 15, 95).

Якщо значна кількість колишніх поліцейських утікала й інтегрувалася в соціум в інших регіонах країни, то були й такі, які дещо «самовпевнено» продовжували залишатися в місцях постійного проживання. Наприклад, 12 січня 1944 р. Білоцерківським РВ НКДБ було заарештовано П. Лелюха, який у період окупації служив тюремним наглядачем у м. Києві, а після німецької евакуації у відповідній установі м. Білої Церкви. Напередодні звільнення міста П. Лелюх влаштувався на роботу до цивільної установи й так намагався легалізуватися. Але за кілька днів після відновлення радянської влади він був заарештований. Вироком військового трибуналу 206 стрілецької дивізії від 2 лютого 1944 р. був засуджений до вищої міри покарання через публічне повішення. Його труп мав знаходитися на шибениці 2 доби (Следственное дело по обвинению Лелюха Ф. Л. ..., 1944, арк. 2, 13, 18, 31, 33). А от А. Чаловського, який знаходився на службі в Чмерівській сільській поліції відділом контррозвідки «Смерш» 18 гвардійської авіаційної бомбардувальної дивізії було заарештовано лише 13 квітня 1945 р. До арешту він працював у місцевому колгоспі (Следственное дело по обвинению Чаловского А. В. ..., 1944, арк. 60).

Водночас радянські спецслужби не були такі оперативні, як у випадку з П. Лелюхом. Наприклад, колишній поліцейський із Білої Церкви І. Хоменко також нікуди не втікав і залишився вдома. Безпосередній учасник перших масових акцій зни-

щення євреїв Білої Церкви вважав, що ніхто не володів інформацією про його дії. До того ж, він попередив сусідів, що в разі їхнього звернення до радянських правоохоронних органів він фізично з ними розправиться. Але це не допомогло йому уникнути арешту й покарання. І. Хоменко був заарештований 13 вересня 1946 р. Під час слідства було доведено його участь у розстрілах євреїв і засуджено до вищої міри покарання – смертної кари (Следственное дело по обвинению Хоменка И. М. ..., 1946, т. 1, арк. 1, 42, 102). Але майже 2,5 роки реальний злочинець, якому вночі снились особисто ним розстріляні люди, перебував на волі, ще шантажуючи й погрожуючи людям, які знали про його діяння під час окупації.

За тогочасними юридичними нормами покаранню підлягала і його сім'я. Відповідне кримінальне провадження було відкрито в травні 1947 р. Під час слідства були виявлені факти погроз своїм сусідам з боку дружини на той час уже розстріляного І. Хоменка. У цьому випадку судові засідання не проводилося. Постанова про покарання вносила особлива нарада обласного управління МДБ. У результаті дружина І. Хоменка та двоє малолітніх дітей були вислані у віддалені райони СРСР строком на 5 років (Следственное дело на семью изменника Родины ..., 1952, т. 2, арк. 1, 3).

Але якщо І. Хоменко перебував на волі 2,5 роки, то інший білоцерківський поліцейський О. Єфанов був заарештований лише в травні 1950 р. Колишнього поліцейського залізничної поліції обвинуватили в жорстокому поводженні з радянськими військовополоненими, охорону яких він здійснював при проведенні різноманітних робіт.

Слідство виявило, що в 1944 р., відразу після звільнення міста, О. Єфанова разом з іншими поліцейськими було направлено в Молотовську область для проходження спецперевірки. До 1947 р. він працював на шахті й потім був звільнений.

Під час проведення слідчих дій було допитано й «колегу» О. Єфанова, зокрема М. Писаренка, якого в жовтні 1942 р. було переведено в залізничну поліцію м. Києва. Даючи свідчення, М. Писаренко назвав ще декількох поліцейських, які на той час, як і особисто він, також перебували на свободі. Один із колишніх поліцейських служив старшиною у військовій частині, яка дислокувалась у місті.

Парадоксально, але ще один свідок у кримінальному провадженні, Г. Олійник, у період окупації також служив у залізничній поліції. Слідчий чомусь «не помічав», що, даючи свідчення про охорону й конвоювання О. Єфановим радянських військовополонених, носіння ним зброї та обмундирування, Г. Олійник замовчував, що й він здійснював такі самі дії.

Вироком військового трибуналу гарнізону м. Кисва від 23 серпня 1950 р. О. Єфанова було засуджено до 25 років позбавлення волі з конфіскацією майна та обмеженням у правах строком на 5 років (Следственное дело по обвинению Ефанова А. И. ..., 1950, арк. 5, 6, 17, 29, 40, 44, 50, 86, 87).

Досить розповсюдженим засобом уникнення покарання виступав добровільний вступ до Червоної Армії. Цим засобом скористалося немало колишніх поліцейських. Так Наприклад, О. Костенко, який у період окупації служив у Білоцерківській тюрмі, наприкінці 1943 р. був запідозрений у зв'язках із партизанами і заарештований німецькою жандармерією. Але, оскільки радянські війська наближались до міста, було проведено евакуацію в'язнів тюремної установи до Умані. Під час етапу О. Костенку вдалося втекти й 12 січня 1944 р., з'явившись до Білої Церкви, через місцевий військкомат вступити на військову службу. Уже перебуваючи на фронті, був заарештований радянською контррозвідкою й направлений для проведення перевірки у відповідний спецтабір НКВС.

Але під час проведення перевірки з О. Костенком трапилася «неприємність». О. Шлапацький, який під час окупації перебував у тюрмі м. Білої Церкви, упізнав колишнього поліцейського і 17 липня 1944 р. повідомив про це у відділ контррозвідки «Смерш» Тульського спецтабору № 0308. Після проведення всіх слідчих дій 10 листопада 1944 р. вироком військового трибуналу Тульського гарнізону його було засуджено каторжними роботами строком на 20 років та обмеженням у правах на 5 років. У квітні 1955 р. вирок військового трибуналу було опротестовано, а строк покарання зменшено до 10 років позбавлення волі у виправно-трудових установах. Військовий прокурор Московського військового округу, переглянувши матеріали кримінальної справи, виходив із того, що злочинна діяльність О. Костенка в поліції й у Білоцерківській тюрмі була доведена, а от його участь у злочинних над заарештованими слідство нічим не підтверджена (Следственное дело по обвинению Костенко А. И. ..., 1944, арк. 45, 46, 49, 73, 83, 89).

Загалом немало поліцейських гебітскомісаріату «Біла Церква» соціалізувалися в місцевому соціумі, пройшовши військову службу й перебуваючи на фронтах війни. Але їм вусе одно нагадали про злочин. А в разі скоєння цими людьми певних правопорушень колишня служба в поліції виступала основною обтяжувальною обставиною. Наприклад, у вересні 1951 р. було заарештовано Я. Хуторного – колишнього поліцейського сільської поліції Узинського району, який погрожував убити бригадира колгоспу. У грудні 1951 р. вироком вій-

ськового трибуналу Київського військового округу Я. Хуторного було засуджено до позбавлення волі строком на 15 років. При цьому суд урахував його перебування на фронтах війни й тяжке поранення. Проте в 1955 р. міру покарання Я. Хуторного знизили до 5 років позбавлення волі. Його не лише звільнили від відбуття покарання, а й зняли судимість (Следственное дело по обвинению Хуторного Я. Е. ..., 1951, арк. 279–282, 293).

Мобілізованим до Червоної армії був і колишній поліцейський одного з сіл Білоцерківського району М. Фурсенко. Проте в армії він прослужив усього два тижні, після чого був направлений для проведення спецперевірки в табір, розташований у Рязані. Після проходження процедури спецперевірки його було мобілізовано на автозавод «ЗІС», де він і перебував до 1947 р. Після повернення додому його заарештували. Вироком трибуналу військової частини № 31773 від 3 серпня 1948 р. М. Фурсенка було засуджено до 25-річного позбавлення волі та обмеженням у правах строком на 5 років. У 1955 р. вирок було переглянуто шляхом зменшення строку позбавлення волі до 7 років (Следственное дело по обвинению Фурсенко Н. М. ..., 1951, арк. 69, 70, 75 зв., 93, 100).

Усе ж велика кількість контингенту, який проходив спецперевірку в таборах НКВС, дозволяла окремим колишнім поліцаям уникнути арешту. Наприклад, Є. Куценко, якого в січні 1944 р. польовим військкоматом було призвано на військову службу, перебуваючи у Володарському районі на збірному пункті, вирішив зізнатися про своє минуле. Зазначимо, що саме тоді у цьому районі йшли надзвичайно тяжкі бої. Тому, зізнавшись у минулому, він фактично врятував своє життя, чого не можемо сказати про решту призовників. У спецтаборі НКВС поблизу Рязані він перебував до серпня 1944 р., після чого був переведений в аналогічну структуру до Краснодару. У листопаді 1944 р. його перевели в одне з відділень спецтабору № 310. Під час допиту Є. Куценко свідчив про те, що в поліції служив кучером. Звісно, про факти своєї злочинної діяльності він промовчав. У результаті – у серпні 1945 р. його розконвоювали й направили працювати на шахту. Був заарештований лише 28 серпня 1950 р. Вироком військового трибуналу КВО від 12 грудня 1951 р. був засуджений до вищої міри покарання. У березні 1951 р. вирок було пом'якшено шляхом заміни цього виду покарання 25-річним ув'язненням та конфіскацією майна (Следственное дело по обвинению Куценко Е. Я. ..., 1950, арк. 1, 29, 30–33, 169, 188).

Водночас відомі випадки, коли колишні поліцейські, відслуживши в армії й демобілізувавшись, успішно інтегрувалися в місцевий соціум.

Наприклад, сільський поліцейський П. Назаренко був призваний до армії й після повернення звідти в 1946 р. спокійно працював у колгоспі. Але в 1951 р. усе ж зазнав кримінального переслідування за крадіжки колгоспного майна. У цьому випадку йому й «пригадали» про службу в поліції. Разом із ним за вчинення аналогічного злочину було засуджено ще одного колишнього поліцейського, І. Шклярука, який був нагороджений орденом Червоної зірки та медаллю «За мужність». Але під час ухвалення рішення про кримінальне покарання основна увага зверталася не на факт крадіжок, а на перебування цих осіб на службі в поліції. Тому їх засудили відповідно до ст. 54 «а» і «б» КК УРСР, інших тогочасних нормативних актів за сукупністю скоєних злочинів. У результаті обидва колишні поліцейські одержали стандартне для тих часів покарання у вигляді позбавлення волі строком на 25 років, із конфіскацією майна та обмеженням у правах строком на 5 років. У 1963 р. строк покарання І. Шкляруку було зменшено до 15 років (Следственное дело по обвинению Шклярук И. Е. ..., 1951–1952, т. 4, арк. 328, 372, 374, 440, 494).

Успішна соціальна інтеграція колишніх поліцейських через військову службу все ж не гарантувала їм спокою. Потрапивши в поле зору радянських спецслужб і даючи свідчення про своїх «колег», колишні поліцейські за певний час усе ж зазнавали переслідування. Наприклад, І. Шклярук у лютому 1946 р. дав свідчення про відомих йому по службі в поліції осіб, зокрема В. Сенчика, який був начальником Березнянської сільської поліції Володарського району. Але вже у квітні 1951 р. щодо нього Володарським районним відділенням МДБ було відкрито кримінальне провадження (Следственное дело по обвинению Ефанова А. И. ..., 1951–1952, т. 2, арк. 2, 11, 12, 13).

Шлях від утечі разом із німецькою адміністрацією до арешту й засудження в багатьох колишніх поліцейських був досить довгим. Наприклад, І. Довгань, який у період окупації служив в Узинській поліції, зумів утекти до Німеччини, де перебував на службі в одному з поліційних формувань Берліна. До України повернувся за процедурою репатріації, але відразу ж перейшов на нелегальне перебування. Був заарештований 18 липня 1947 р. при спробі переходу державного кордону (Следственное дело по обвинению Ясинового И. Е. ..., 1952, арк. 228).

Так само й колишній начальник Сквирської районної поліції І. Шкарбуненко зумів утекти до Австрії, на території якої перебував до квітня 1945 р. Звідти перебрався до Чехії. Але радянська влада не залишала своїх громадян у спокої. Так само, як і інші, І. Шкарбуненко за процедурою репа-

тріації змушений був повертатися на Батьківщину. Прибувши до Сквири, він відразу ж перейшов на нелегальне перебування, оселившись у місцевій жінки. Із колишньою сім'єю, яка також мешкала в місті, він не спілкувався. Але, незважаючи на сувору конспірацію, 3 листопада 1951 р. його все ж таки затримали. У постанові на арешт від 6 листопада 1951 р. зазначалося, що Сквирська районна поліція брала участь у масовому розстрілі єврейського населення, який відбувся 20 листопада 1941 р. У той день було розстріляно близько 850 чоловік. Вироком військового трибуналу КВО від 31 січня 1952 р. Шкарбуненка І. було засуджено у вигляді позбавлення волі строком на 25 років із конфіскацією майна (Следственное дело по обвинению Шкарбуненко И. А. ..., 1951, арк. 1, 16, 17, 240).

Частина колишніх поліцейських під час евакуації німецьких установ, опинившись у західних районах України, перейшла в підрозділи УПА. Наприклад, колишній білоцерківський поліцейський Є. Павловський, перебуваючи в нелегальному становищі, у липні 1944 р. увійшов до складу підрозділу УПА, дислокованому в одному з районів Тернопільської області. Брав участь у боях проти військ НКВС. У червні 1945 р. був затриманий у бункері в ході спецоперації підрозділу НКВС. Вироком військового трибуналу військ НКВС Тернопільської області від 27 жовтня 1945 р. був засуджений до вищої міри покарання (Следственное дело по обвинению Павловского И. Е. ..., 1945, арк. 14, 15, 29, 50).

Як відомо, у перші повоєнні роки відбувся сплеск злочинності. Учасниками бандитських груп ставали й колишні поліцейські, які не змогли соціалізуватися. Наприклад, на теренах Сквирського та Володарського району – у часи окупації частини гебітскомісаріату «Біла Церква» – було виявлено діяльність банди, яка займалася пограбуванням кооперативного й колгоспного майна. До її складу входило декілька осіб, які перебували в нелегальному становищі. Серед учасників банди грабіжників були Ярмоленко Я., Ярмоленко Є., Назаренко В. та Шклярук І. При цьому Ярмоленки переховувались у будинку А. Буртан. Я. Ярмоленко в період окупації обіймав посаду начальника Володарської районної поліції, а Є. Ярмоленко працював сільським старостою. А от В. Назаренко та І. Шклярук служили в сільській поліції. Контакти з цими особами А. Буртан установила впродовж 1949–1950 рр. У результаті спільного життя з «нелегалом» Я. Ярмоленком у 1950 р. у них народилася донька. У цьому ж селі проживала й «законна» дружина батька дитини, а тому жінка приховувала від односельчан його прізвище. Зі слів обвинуваченої,

у цій кримінальній справі нелегал Є. Ярмоленко після успішних крадіжок повертався до себе додому.

Радянським правоохоронним органам не вдалося виявити та затримати всіх членів цього злочинного угруповання. Я. Ярмоленко, який був знайдений у будинку дружини, зумів утекти, і на цьому його сліди обірвалися (Следственное дело по обвинению Шклярук И. Е. ..., 1951–1952, т. 4, арк. 123, 124, 126, 128, 129, 130, 131. 137). На жаль, нам не вдалося простежити подальшу долю цього втікача від радянського правосуддя.

Результати. Установлено, що колишні поліцейські гебітскомісаріату «Біла Церква» застосовували різноманітні форми й засоби соціальної інтеграції в повоєнне радянське суспільство. Основною формою порятунку цих людей від переслідування радянською владою стала їхня втеча разом із евакуйованими німецькими установами. Певна їх частина змогла легалізуватися в повоєнній Європі. Але більшість потрапила під процедуру репатріації й була повернута на Батьківщину. Намагаючись уникнути арешту, вони переходили на нелегальне перебування, користуючись при цьому допомогою рідних і знайомих, ставали учасниками злочинних угруповань.

Особи, яким вдалося одержати легальні ідентифікаційні документи, намагалися розчинитися в радянському соціумі. Цьому сприяли й масові

міграційні процеси в повоєнному радянському суспільстві. Виїхавши до інших регіонів країни, ці люди досить успішно легалізувалися в місцевому соціумі, створювали нові сім'ї або, навпаки, зберігали попередні.

Основною формою соціальної інтеграції колишніх поліцейських ставав їх призов до Червоної армії або ж проходження процедури перевірки в спецтаборах системи НКВС. Але ні отримання урядових нагород і поранень на війні, ні успішне проходження спецперевірки не гарантували колишнім поліцейським уникнення покарання. Так, на певний час вони успішно інтегрувалися до соціуму, виконували звичні для себе соціальні ролі, але з часом радянське правосуддя «нагадувало» про своє існування. У разі ж вчинення колишніми фронтовиками певних правопорушень, факт їх служби в поліції ставав основною підставою кримінального обвинувачення.

Певна частина працівників поліцейських формувань на певний час уникла переслідування й продовжувала життя у звичному ритмі. Лише з часом радянськими спецслужбами було виявлено цих людей і піддано кримінальному переслідуванню. Але відповідні реакції органів НКДБ та КДБ носили вибіркового характеру. Переслідуючи одних, радянські правоохоронні органи залишали на волі інших колишніх поліцейських.

Бібліографічні посилання

Бурлака, С., 2012. Голокост у м. Біла Церква (за документами ГДА СБ України). *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ*, вип. 2 (39), с. 241–262.

Бурлака, С., 2018. Доля єврейських дітей Білої Церкви під час нацистської окупації. *Голокост і сучасність*, вип. 1, с. 9–38.

Гончаренко, О., 2006. Нацистський геноцид євреїв Білої Церкви : факти та наукові інтерпретації. *Юр'ївський літопис*, вип. 5, с. 32–44.

Гула, С., 2018. Боротьба органів НКВС–НКДБ УРСР з антирадянськими елементами у Вінницькій області у 1944–1945 рр. *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ*, вип. 1 (49), с. 149–208.

Дерейко, І.І., 2012. *Місцеві формування німецької армії та поліції у Райхскомісаріаті «Україна» (1941–1944 роки)*. Київ : Інститут історії України НАН України.

Зек, Б., 2013. Особовий склад української допоміжної поліції Луцька у 1941–1944 роках. *Історичні студії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*, вип. 9–10, с. 105–111.

Клименко, О., Ткачов С., 2012. *Українці в поліції в рейхскомісаріаті «Україна» : німецький окупаційний режим на Кременеччині у 1941–1944 рр.* Харків : Раїно-НТ, 2012.

Ковальчук, І., 2018. Формування місцевої допоміжної поліції і залучення її підрозділів до каральних операцій нацистських окупантів на території Житомирської

області у 1941 році. *Інтермарум : історія, політика, культура*, вип. 5, с. 227–239.

Нахманович, В., 2007. Буковинський курінь і масові розстріли євреїв Києва восени 1941 р. *Український історичний журнал*, вип. 3, с. 78–87.

Тарнавський, І., 2017. Місцева допоміжна поліція Донеччини в період нацистської окупації (1941–1943). *Київські історичні студії*, вип. 1 (4), с. 110–119.

Шайкан, В.О., 2005. *Колабораціонізм на території Рейхскомісаріату «Україна» та військової зони в період Другої світової війни*. Кривий Ріг : Мінерал.

Шайкан, В., 2012. Репресивно-каральні дії радянської влади проти колаборантів в роки Великої Вітчизняної війни. *Сторінки воєнної історії України*, вип. 15, с. 217–229.

Шляхтич, Р., 2018. Створення та функціонування місцевої допоміжної поліції на Криворіжжі в роки німецької окупації. *Проблеми історії Голокосту : науковий журнал*, вип. 9, с. 10–25.

Ярмола, О. 2011. Білоцерківська поліція (1941–1943 рр.). *VIII Краєзнавчі читання імені о. Петра Лебединцева. Біла Церква*, с. 11–18.

Следственное дело по обвинению Шкарбуненко И. А. в преступлении предусмотренном ст. 54–1 «а» УК УССР. 1951. Ф. 5. Спр. 25193. Київ : ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Костенко А. И. в преступлении предусмотренном ст. 58–1 «б» УК РСФСР и ст. 2 Указа Президиума Верховного Совета СССР от 19 апреля 1943 г., 1944. Ф. 5. Спр. 26111. Київ : ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Чаловского А. В. в преступлении предусмотренном ст. 54–1 «а» УК УССР, 1944. Ф. 5. Спр. 26253. Київ : ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Лященко Ф. К. в преступлении предусмотренном ст. 54–1 «а», 54–13 УК УССР. 1954. Ф. 5. Спр. 26693. Т. 1. Київ : ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Лященко Ф. К. в преступлении предусмотренном ст. 54–1 «а», 54–13 УК УССР. 1954. Ф. 5. Спр. 26693. Т. 2. Київ : ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Шклярчук И. Е. в преступлении предусмотренном ст. 54–1 «а», 54–1 «а» УК УССР. 1951–1952. Ф. 5. Спр. 26804. Т. 2. Київ : ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Шклярчук И. Е. в преступлении предусмотренном ст. 54–1 «а», 54–1 «а» УК УССР. 1951–1952. Ф. 5. Спр. 26804. Т. 4. Київ : ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Куценко Е. Я. в преступлении предусмотренном ст. 54–1 «б» УК УССР. 1950. Ф. 5. Спр. 26876. Київ : ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Фурсенко Н. М. в преступлении предусмотренном ст. 54–1 «б» УК УССР, 1951. Ф. 5. Спр. 33145. Київ : ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Хуторного Я. Е. в преступлении предусмотренном ст. 54–1 «б» УК УССР, 1951. Ф. 5. Спр. 34062. Київ : ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Ефанова А. И. в преступлении предусмотренном ст. 54–1 «б» УК УССР, 1950. Ф. 5. Спр. 39572. Київ : ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Хоменко И. М. в преступлении предусмотренном ст. 54–1 «а» УК УССР, 1946. Ф. 5. Спр. 39798. Т. 1. Київ : ГДА СБУ.

Следственное дело на семью изменника Родины Хоменко И. М., Хоменко М. Л. 1946. Ф. 5. Спр. 39798. Т. 2. Київ : ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Ясиновского И. Е. в преступлении предусмотренном ст. 54–1 «б», 54–10, 196 УК УССР, 1951–1952. Ф. 5. Спр. 39802. Київ : ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Павловского Е. И. в преступлении предусмотренном ст. 54–1 «б», 54–11 УК УССР. 1945. Ф. 5. Спр. 43153. Київ : ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Лелюх Ф. Л. в преступлении предусмотренном ст. 54–1 «б» УК УССР и ст. 2 Указа Президиума Верховного Совета СССР от 19 апреля 1943 г. 1944. Ф. 5. Спр. 43368. Київ : ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Гришко О. З. в преступлении предусмотренном ст. 54–1 «а», 54–11 УК УССР. 1946. Ф. 5. Спр. 48171. Київ : ГДА СБУ.

Следственное дело по обвинению Томасевич М. В., Шутенко И. Е., Шевченко Е. В., и других в преступлении предусмотренном ст. 54–1 «а» и ст. 54–1 «б» УК УССР. 1944. Ф. 5. Спр. 55733. Т. 1. Київ : ГДА СБУ.

References

Burlaka, S., 2012. Holokost u m. Bila Tserkva (za dokumentamy HDA SB Ukrainy) [Holocaust in Bila Tserkva (based on documents of Regional Branch Archive of Security Service of Ukraine)]. *Z arkhiviv VUCHK–GPU–NKVD–KHB* [From the archives of VUCHK–GPU–NKVD–KHB]. Kyiv, issue 2 (39), pp. 241–262 (in Ukrainian).

Burlaka, S., 2018. Dolia yevreyskykh ditei Biloi Tserkvy pid chas natsystskoi okupatsii [The Fate of Jewish Children in Bila Tserkva during the Nazi Occupation]. *Holokost i suchasnist* [Holocaust and modernity]. Kyiv, issue 1, pp. 9–38 (in Ukrainian).

Honcharenko, O., 2006. Natsystskyi henotsyd yevreiv Biloi Tserkvy: fakty ta naukovi interpretatsii [The Nazi Genocide of the Jews of Bila Tserkva: Facts and Scientific Interpretations]. *Yurivskyi litopys* [St. George's Chronicle]. Bila Tserkva, issue 5, pp. 32–44 (in Ukrainian).

Hula, S., 2018. Borotba orhaniv NKVS–NKDB URSR z antyradianskymy elementamy u Vinnytskyi oblasti u 1944–1945 rr. [The struggle of the NKVD–NKDB ranks of the UkrSSR with anti-Soviet elements in the Vinnytsia's region]. *Z arkhiviv VUCHK–GPU–NKVD–KHB* [From the archives of VUCHK–GPU–NKVD–KHB]. Kyiv, issue 1 (49), pp. 149–208 (in Ukrainian).

Dereiko, I.I., 2012. *Mistsevi formuvannia nimetskoï armii ta politsii u Raikhskomisariati «Ukraina» (1941–1944 roky)* [Local Formations of the German Army and Police at the Reich Commissariat of Ukraine (1941–1944)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy (in Ukrainian).

Zek, B., 2013. Osobovyi sklad ukrainskoi dopomizhnoi politsii Lutska u 1941–1944 rokakh [The Personnel of Lutska

Ukrainian Ancillary Police in 1941–1944.]. *Istorychni studii Shkhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky* [Historical studios of the east Europe national university of the name of Lesia Ukrainka]. Luzk, issue 9–10, pp. 105–111 (in Ukrainian).

Klymenko, O., Tkachov S., 2012. *Ukrainci v politsii v reikhskomisariati «Ukraina»: nimetskyi okupatsiinyi rezhym na Kremenechchyni u 1941–1944 rr.* [Ukrainians in the police force at the Reichcommissariat «Ukraine»: German occupation regime in Kremenchug in 1941–1944]. Kharkiv: Ranok–NT, 2012 (in Ukrainian).

Kovalchuk, I., 2018. Formuvannia mistsevoi dopomizhnoi politsii i zaluchennia yii pidrozdiliv do karalnykh operatsii natsystskykh okupantiv na terytorii Zhytomyrskoi oblasti u 1941 rotsi [Forming the local auxiliary police of nazi and engaging on the territory of zhytomyr region in 1941]. *Intermarum: istoriia, polityka, kultura* [INTERMARUM: history, policy, culture]. Zhytomyr, issue 5, pp. 227–239 (in Ukrainian).

Nakhmanovych, V., 2007. Bukovynskyi kurin i masovi rozstrily yevreiv Kyieva voseny 1941 r. [Bukovynian hovel and mass executions of Kiev Jews in the fall of 1941]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [Ukrainian Historical Journal]. Kiev, issue 3, pp. 78–87 (in Ukrainian).

Tarnavskyi, I., 2017. Mistseva dopomizhna politsiia Donechchyny v period natsystskoi okupatsii (1941–1943) [Local auxiliary police of the donetsk region of nazi occupation (1941–1943)]. *Kyivski istorychni studii* [Kiev History Studios]. Kiev, issue 1 (4), pp. 110–119 (in Ukrainian).

Shaikan, V.O., 2005. *Kolaboratsionizm na terytorii Reichskomissariatu «Ukraina» ta viiskovoi zony v period Druhoi svitovoi viiny* [Collaboration on the territory of the Reichskommissariat «Ukraine» and the military zone during the Second World War]. Kryvyi Rih: Mineral (in Ukrainian).

Shaikan, V., 2012. Represyvno-karalni dii radianskoi vlady proty kolaborantiv v roky Velykoi Vitchyznianoï viiny [Repressive–punitive actions of the Soviet authorities against collaborators during the Great Patriotic War]. *Storinky voiennoi istorii Ukrainy* [Pages of military history of Ukraine]. Kiev, issue 15, pp. 217–229 (in Ukrainian).

Shliakhtych, R., 2018. Stvorennia ta funktsionuvannia mistsevoi dopomizhnoi politzii na Kryvorizhzhii v roky nimetskoï okupatsii [Creation and operation of Kriviy Rig local auxiliary police during the German occupation]. *Problemy istorii Holokostu: naukovyi zhurnal* [Issues of the Holocaust History: A Scientific Journal]. Dnipro, issue 9, pp. 10–25 (in Ukrainian).

Yarmola, O. 2011. Bilotserkivska politsiia (1941–1943 rr.) [Belotserkovsky police (1941–1943)]. *VIII Kraieznavchi chytannia imeni o. Petra Lebedyntseva* [VIII Local History Readings of Fr. Petra Lebedintseva]. Bila Tserkva, pp. 11–18 (in Ukrainian).

Sledstvennoe delo po obvynenyiu Shkarbunenko I. A. v prestupleny predusmotrennom st. 54–1 «a» UK USSR [The investigation into the charge of Shkarbunenko I. A. in a crime under Art. 54–1 «a» of the Criminal Code of the Ukrainian SSR]. Fund 5. File 25193. Kyiv: HDA SBU.

Sledstvennoe delo po obvynenyiu Kostenko A. Y. v prestupleny predusmotrennom st. 58–1 «b» UK RSFSR y st. 2 Ukaza Prezydyuma Verkhovnoho Soveta SSSR ot 19 apreliia 1943 h. [The investigation into the charges of A. Kostenko in a crime under Art. 58–1 «b» of the Criminal Code of the Ukrainian SSR and Art. 2 Decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR of April 19, 1943]. Fund 5. File 26111. Kyiv: HDA SBU.

Sledstvennoe delo po obvynenyiu Chalovskoho A. V. v prestupleny predusmotrennom st. 54–1 «a» UK USSR [The investigation into the charge of Chalovsky A. The in a crime under Art. 54–1 «a» of the Criminal Code of the Ukrainian SSR]. Fund 5. File 26253. Kyiv: HDA SBU.

Sledstvennoe delo po obvynenyiu Liashchenka F. K. v prestupleny predusmotrennom st. 54–1 «a», 54–13 UK USSR [The investigation into the charge Lyashchenko F. K. in a crime under Art. 54–1 «a», 54–13 of the Criminal Code of the Ukrainian SSR]. Fund 5. File 26693. T. 1. Kyiv: HDA SBU.

Sledstvennoe delo po obvynenyiu Liashchenka F. K. v prestupleny predusmotrennom st. 54–1 «a», 54–13 UK USSR [The investigation into the charge Lyashchenko F. K. in a crime under Art. 54–1 «a», 54–13 of the Criminal Code of the Ukrainian SSR]. Fund 5. File 26693. T. 2. Kyiv: HDA SBU.

Sledstvennoe delo po obvynenyiu Shklyaruk Y. E. v prestupleny predusmotrennom st. 54–1 «a», 54–1 «b» UK USSR [The investigation into the charges of Shklyaruk I. E. in a crime under Art. 54–1 «a», 54–1 «b» of the Criminal Code of the Ukrainian SSR]. Fund 5. File 26804. T. 2. Kyiv: HDA SBU.

Sledstvennoe delo po obvynenyiu Shklyaruk Y. E. v prestupleny predusmotrennom st. 54–1 «a», 54–1 «b» UK USSR [The investigation into the charges of Shklyaruk I. E. in a crime under Art. 54–1 «a», 54–1 «b»

of the Criminal Code of the Ukrainian SSR]. Fund 5. File 26804. T. 4. Kyiv: HDA SBU.

Sledstvennoe delo po obvynenyiu Kutsenko E. Ia. v prestupleny predusmotrennom st. 54–1 «b» UK USSR [The investigation into the charges of Kutsenko E. Ya. in a crime under Art. 54–1 «b» of the Criminal Code of the Ukrainian SSR]. Fund 5. File 26876. Kyiv: HDA SBU.

Sledstvennoe delo po obvynenyiu Fursenko N. M. v prestupleny predusmotrennom st. 54–1 «b» UK USSR [The investigation into the charges of Fursenko N. M. in a crime under Art. 54–1 «b» of the Criminal Code of the Ukrainian SSR]. Fund 5. File 33145. Kyiv: HDA SBU.

Sledstvennoe delo po obvynenyiu Khutornoho Ya. E. v prestupleny predusmotrennom st. 54–1 «b» UK USSR [Investigation into the charge of Khutorny Ya. E. in a crime under Art. 54–1 «b» of the Criminal Code of the Ukrainian SSR]. Fund 5. File 34062. Kyiv: HDA SBU.

Sledstvennoe delo po obvynenyiu Efanova A. Y. v prestupleny predusmotrennom st. 54–1 «b» UK USSR [The investigation into the charges of A. Efanov in a crime under Art. 54–1 «b» of the Criminal Code of the Ukrainian SSR]. Fund 5. File 39572. Kyiv: HDA SBU.

Sledstvennoe delo po obvynenyiu Khomenka Y. M. v prestupleny predusmotrennom st. 54–1 «a» UK USSR [The investigation into the charges of I. Khomenko in a crime under Art. 54–1 «a» of the Criminal Code of the Ukrainian SSR]. Fund 5. File 39798. T. 1. Kyiv: HDA SBU.

Sledstvennoe delo na semiu yzmenyuka Rodyny Khomenko Y. M., Khomenko M. L. [Investigation into the family of the traitor of the Motherland Khomenko I. M., Khomenko M. L.] Fund 5. File 39798. T. 2. Kyiv: HDA SBU.

Sledstvennoe delo po obvynenyiu Yasynovoho Y. E. v prestupleny predusmotrennom st. 54–1 «b», 54–10, 196 UK USSR [The investigation into the charge of I. Yasinov in a crime under Art. 54–1 «b», 54–10, 196 of the Criminal Code of the Ukrainian SSR]. Fund 5. File 39802. Kyiv: HDA SBU.

Sledstvennoe delo po obvynenyiu Pavlovskoho E. Y. v prestupleny predusmotrennom st. 54–1 «b», 54–11 UK USSR [The investigation into the charge of Pavlovsky E. I. in a crime under Art. 54–1 «b», 54–11 of the Criminal Code of the Ukrainian SSR]. Fund 5. File 43153. Kyiv: HDA SBU.

Sledstvennoe delo po obvynenyiu Leliukh F. L. v prestupleny predusmotrennom st. 54–1 «b» UK USSR y st. 2 Ukaza Prezydyuma Verkhovnoho Soveta SSSR ot 19 apreliia 1943 h. [The investigation into the charges of Leliukh F. L. in a crime under Art. 54–1 «b» of the Criminal Code of the Ukrainian SSR and Art. 2 Decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR of April 19, 1943]. Fund 5. File 43368. Kyiv: HDA SBU.

Sledstvennoe delo po obvynenyiu Hryshko O. Z. v prestupleny predusmotrennom st. 54–1 «a», 54–11 UK USSR [The investigation into the charges of Grishko O. Z. in a crime under Art. 54–1 «a», 54–11 of the Criminal Code of the Ukrainian SSR]. Fund 5. File 48171. Kyiv: HDA SBU.

Sledstvennoe delo po obvynenyiu Tomasevych M. V., Shutenko Y. E., Shevchenko E. V., y druiykh v prestupleny predusmotrennom st. 54–1 «a» y 54–1 «b» UK USSR [The investigation into the charges of Tomasevich M. V., Shutenko I. E., Shevchenko E. V., and others of a crime under Art. 54–1 «a» and 54–1 «b» of the Criminal Code of the Ukrainian SSR]. Fund 5. File 55733. T. 1. Kyiv: HDA SBU.